

framework of any religious system is necessarily determined, which is definitely useful in the relations of people in the material and in the spiritual aspect, the defined standards of the positive are necessarily fixed, sacralized and versatily supported as a prerequisite for the stable existence of society); a function of social calming (the person removes a heavy mental burden of unnecessary doubts as to how she values the world in which she lives, what and how she does in it); regulatory function (the last summarizes the action of all previous ones, integrates them into a single concrete social result, within the framework of this function, the individual being of believers and their social relations are organized on the basis of a single value and world-view foundation and the perception of the standards of mutual behavior).

Despite the fact that law and religion have certain features of similarity, they are different social regulators, because they have obvious peculiarity and can significantly dissonant one in reference to another. In this case, it is mainly about the contradictions of the doctrinal nature, that's why the practical interaction and practical contradictions of religious and legal regulators in society should be considered differently in each individual case, according to a certain point in time, a certain place in the social space and in the context of a certain obvious situation.

Key words: philosophy of religion, social relations, religious complex, social and normative regulation, legal state, religious legal relations, correlation of religion and law.

Стаття надійшла 1 січня 2018 р.

УДК 340.12(430)»17/18»: [343.232+343.241]

**О. В. Ряшко,
І. М. Коваль, Р. В. Орнат**

ЗЛОЧИН І ПОКАРАННЯ В ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ ГЕГЕЛЯ

Розглянуто проблему злочину як негативного явища в суспільстві та державі, яке супроводжує людство протягом його існування. Доведено, що цей феномен мислителі вивчали це з часів Античності. Констатовано, що зазначена проблема є актуальною і в Україні. Досліджено теоретичну діяльність відомого німецького мислителя Гегеля, який проаналізував сутність злочину та його соціальні наслідки, а також проблему покарання як необхідну реакцію суспільства на захист від злочину. Суттєву роль німецький мислитель відводить аналізу причин злочинності, а також ролі й місцю суду та всієї правоохоронної системи держави у боротьбі з цим негативним явищем. Наголошено, що в СРСР у період сталінського тоталітарного режиму в процесі кримінального провадження мільйони громадян незаконно притягувалися до відповідальності й суворого покарання.

Ключові слова: суспільство, держава, право, закон, злочин, покарання, особистість, законність, справедливість, кримінальний процес, суд.

Постановка проблеми. Геніальний німецький філософ Г. В. Ф. Гегель у своїх теоретичних працях, серед яких «Енциклопедія філософських наук», «Філософія права», «Філософія релігії», «Політичні твори» та багато інших, прагнув всебічно розглянути проблему сутності суспільства й держави, роль і місце права та закону в їх розвитку, а також вплив різних соціально-економічних, політико-релігійних, культурно-етичних чинників на розвиток суспільства. Мислитель ґрунтовно аналізує діалектику взаємозв'язку суспільства і людини, розкриває роль і місце держави та права в формуванні особистості громадянина та його ролі й місця в суспільстві. Гегеля хвилює проблема ставлення особистості окремого (індивіда) до своїх прав і обов'язків, порушення наявних законів і морально-правових норм.

Стан дослідження. Серед учених, які аналізували деякі філософсько-правові погляди Гегеля щодо проблеми злочинності та покарання, є такі російські науковці, як: А. Гулига, А. Дворцов, Д. Керимов, В. Нерсесянц, Т. Ойзерман, А. Піонтковський та ін.

У вітчизняній науці ця проблема, на жаль, є недостатньо вивченою. Враховуючи її актуальність, автори в межах статті прагнуть до її аналізу.

Метою статті є аналіз філософсько-правових ідей Г. В. Ф. Гегеля щодо проблеми злочинності та покарання.

Виклад основних положень. У своїх філософсько-правових творах геніальний німецький мислитель Гегель (1770–1831) порушує проблему злочину й покарання. Варто зауважити, що деякі її аспекти були основою у філософів Античності – Сократа, Платона, Арістотеля, Елікура, Цицерона, Демокріта й ін. В епоху Просвітництва і Нового часу її аналізували відомі західно-європейські мислителі – Т. Гоббс, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Ч. Беккарія, Ш. Монтеск'є, Д. Юм й ін. А в німецькій класичній філософії: І. Кант, К. Маркс, Л. Феєрбах, І. Фіхте.

Проблему злочину Гегель розглядає, ґрунтуючись на розробленому ним філософсько-діалектичному методі пізнання. Проблему злочину філософ пов'язує з наявними в суспільстві та державі соціально-економічними, політико-правовими, моральними, релігійними та іншими чинниками.

Мислитель характеризує злочин як негативне явище, що порушує права особистості, і той, хто порушує моє право, – це є злочин «Отже, злочин – це антипод права» [1, с. 99].

Розмірковуючи над проблемою злочину та його соціальними наслідками, Гегель стверджує, що в громадянському суспільстві особистість володіє правами і її захищає закон, а «злочин є вже порушенням не тільки суб'єктивного безкінечного, але і всієї всезагальної справи», тобто інтересів усього суспільства [1, с. 256].

Гегель розглядає злочин та його соціальні наслідки: а) як всезагальне; б) як дію, спрямовану проти держави; в) як індивідуальний акт.

Злочин, зауважує мислитель, може бути спрямований проти всього суспільства і насамперед проти простого народу, чітким прикладом є деспотизм і свавілля влади [2, с. 54–64].

«Деспотизму, – заявляє Гегель, зручніше всього вбивати в темноті, ніж публічно» [2, с. 19]. Так, Гегель критикує концепції одного з ідеологів феодально-абсолютистського режиму – фон Геллера, – в якій він виправдовує насильство панівних класів щодо простого народу [3, с. 381]. «Деспот, говорить Гегель, – задовольняє свої капризи, але він їх задовольняє не як закон, а як своє свавілля» [4, с. 91].

Деспотична влада – це влада, яка захищає інтереси панівних класів, її діяльність, що є відкритим порушенням прав і свободи простого народу. Соціально-правовий устрій в таких державах є антиправовим, антигуманним.

Добре відомо, що Гегель був активним прихильником «розумної» держави, в якій вбачав вище втілення світового духу, ідей розуму та моралі. Філософ неодноразово наголошував, що тільки в державі, в якій існує право та закон, вони є надійною гарантією захисту права і свободи громадян. «Перед законом, – заявляє мислитель, – люди повинні бути рівні» [5, с. 353].

Гегель наголошує, що Конституції, закони, установи повинні насамперед відповідати потребам людей [6, с. 11].

Для нього злочин проти держави є одним із найтяжчих. Мислитель зазначає, що в державі немає більшого обов'язку, ніж зберегти себе і знищити силу цих злочинців [7, с. 153].

Замислюючись над злочином, який вчиняє окремий індивід, Гегель найперше прагне з'ясувати причини та умови, а також економічні, моральні, психологічні й інші чинники. Для нього важливо, за яких умов сформувався злочинець, як впливали на його виховання і характер сімейні відносини між батьками, що штовхнуло його порушити норми громадського порядку і надалі «злочин став для нього єдиним засобом самозбереження» [8, с. 82].

Варто зазначити, що хоча мислитель негативно ставився до злочину, але в особі злочинця він насамперед прагне бачити людину. У своїх «Лекціях по історії філософії» Гегель акцентує на тому, що кожна особистість володіє «безкінечною цінністю» [4, с. 89], «вона, наголошує філософ, – призначена для вищої свободи» [5, с. 324–325]. У цьому аспекті філософ виступає захисником прав і свобод особистості, а також злочинця. Це відобразилося в гегелівській концепції покарання.

Теорію покарання, як гадає мислитель, найгірше розроблено в новітній час. Покарання, зазначає Гегель, з погляду діалектики й закону заперечення, є зняттям, ліквідацією правопорушенням, внаслідок чого «право показує свою діючість, ефективність і силу» [1, с. 145]. «Закон, – зауважує Гегель, – з необхідністю пов’язує злочин з покаранням» [5, с. 231].

Розглядаючи проблему покарання, Гегель погоджується з Ч. Беккарія в тому, що «людина повинна сама дати згоду на покарання» [1, с. 148].

Гегель підтримує ідеї Ч. Беккарія, сформульовані в його книзі «Про злочин і покарання» щодо скасування смертної кари. Як відомо, видатні французькі філософи Д’Аламбер, Дідро, Вольтер, Гельвецій та інші високо оцінили цей твір. «Особливу ненависть визивали у Беккерія, – зазначає Ф. Решетніков, – середньовічні юристи, які немало потрудилися над удосконаленням феодальної системи свавілля і насильства» [9, с. 56]. Наприклад, діяльність судді Карпцовиуса, який визнав, що він «особисто виніс більше двадцяти тисяч смертних вироків, і закликав суддів частіше застосовувати тортури» [9, с. 56].

Гегель зазначає, що ідеї Ч. Беккарія були гуманними й спрямовані на скасування смертної кари [1, с. 148]. Потрібно розуміти, вказує Гегель, «які злочини заслуговують смертної кари, а які не заслуговують» [1, с. 148].

При вивченні такого тяжкого злочину, як вбивство, Гегель схиляється до думки, «що він повинен каратися позбавленням життя злочинця», але важливою умовою такого вироку, наголошує філософ, має бути цілковите й законне обґрунтування кримінальної справи, щоб не позбавити життя невинну людину.

Мислитель гостро критикує репресії, пов’язані тільки з підозрою, які мали місце в діяльності середньовічної інквізиції. Це, як вважає філософ, була чума, яка охопила народи Європи, здебільшого у XVI ст.

Гегель засуджує феодальну юстицію, активно відстоює права й людську гідність злочинця. Він наголошує, що в тих державах, де існує право і закон, «у громадянина є право вимагати, щоб його судили ті, хто є йому рівними» [10, с. 19]. Якщо обвинувачуваний позбавлений права мати захисника в таких умовах, зазначає Гегель, об’єктивно відсутні слідство й суд [2, с. 11].

Покарання за злочин повинно бути справедливим. Кара – це обмеження свободи злочинця. «Насправді кара, – говорить Гегель, – не є відчуженою силою, якій він підкоряється, а лише проявленням його власних дій, і визначаючи це, він поводить як вільна людина» [5, с. 337].

Замислюючись над проблемою покарання, французький мислитель Ш. Монтеск'є вважав, що найсуворіше покарання для громадянина – «бути підданим ганьбі» [11, с. 115].

Заперечення злочину через застосування покарання, згідно з вченням мислителя, не тільки правомірно, але й необхідно для розвитку права.

Гегель, як і його геніальний попередник Ш. Монтеск'є, акцентує на справедливості та законності проведення слідства й суду.

У кримінально-процесуальному судочинстві, вважає мислитель, повинні найперше дотримуватися законності та справедливості. У цьому аспекті Гегель зауважує, що ніхто не може бути названий злочинцем до винесення вироку судом. Німецький мислитель солідаризується з Ч. Беккарія, який виступав проти тортур, щоб домогтися визнання обвинуваченого у вчиненому ним злочині» [11, с. 159].

Так, у «Кароліні» Кримінально-судовому кодексі 1533 р. зазначалося, що у випадку, коли невинуватість обвинуваченого не встановлена й він не може довести її, «він повинен бути підданим суддею з допомогою тортур» [1, с. 499]. Прогресивні мислителі XVIII ст. відновлюють гасло римських юристів «Нехай загине світ, але восторжествує справедливість».

Філософ активно і свято дотримується цього принципу. Це той принцип, на якому повинна ґрунтуватися вся організація судочинства.

Гегель, писав відомий філософ А. Гуліга, був переконаний, що терор є набагато гіршим ніж рабство [8, с. 70]. Аналізуючи результати Великої французької революції, позитивних результатів у ній Гегель не побачив. «Життя повністю обезцінене в якому втрачений зміст. Дальше в цій площині рухатись нікуди, необхідний перехід в нову сферу» [8, с. 70]. І ця сфера, вважав мислитель, повинна бути цивілізованою, правовою та демократичною.

Значну увагу німецький філософ надавав вивченню всіх обставин, учинення злочину, а також важливому диспеттичному взаємозв'язку фактів «емпіричних даних», «свідчень щодо вчинку показів свідків, а також із фактів, з яких можна вивести заключення» [1, с. 262].

Гегель акцентує не тільки на професіоналізмі судді, але й на його моральних і людських якостях «безсоромному судді легше творити несправедливість» [12, с. 230]. З огляду на це, філософ зазначає, що тортури є ненадійним засобом, яким можна домогтися встановлення істини та визнання вини [1, с. 451].

У розкритті злочину й покаранні важливу роль відіграє суд і суддя. Гегель дуже прискіпливо й глибоко аналізує діалектику

взаємозв'язку права, закону, вчинку та професійної діяльності судді. Він зазначав, що юристи, які мають досконалі знання, вважають, що іншим не варто втручатися в їхні справи [1, с. 253]. Гегель критикує судочинство і всю судову систему, яка була закритою, і яка розглядала себе як «оплот правосуддя, куди профанам вхід повинен бути закритий» [1, с. 269].

Мислитель вимагає, щоб суддя, виносячи рішення, суворо дотримувався закону [5, с. 203]. У правовій державі, – заявляє він, – громадяни перед законом рівні [5, с. 353]. Гегель є активним прихильником публічності судочинства. Отже, не суб'єктивна воля судді повинна завершити вердикт, а суд, який повинен бути судом присяжних, а судочинство – публічним [1, с. 260].

Німецький філософ висловлює глибоку думку щодо необхідності громадянам держави оволодіти правовою культурою і свідомістю, щоб знати і захищати свої права. Вони повинні переконатися, що здійснюється справді право [1, с. 260].

Гегель, як і німецький філософ І. Фіхте, дотримується положення щодо права особистості на захист своєї честі та гідності.

«Хто злісно посягає на честь іншого – говорив німецький філософ Фіхте, – той сам втрачає власну честь. Гегель солідаризується з І. Фіхте і вважає, що кожний громадянин у державі повинен володіти правом на захист своєї честі, гідності та достоїнства» [3, с. 182]. А для цього необхідно, – вчив Гегель, – як право торкається свободи, найдостойнішого і є для особи обов'язковим, так вона повинна знати його [1, с. 253]. Уміти реалізувати «свою свободу, в цьому полягає сенс її діяльності» [1, с. 118]. Це положення Гегеля є актуальним і нині.

Розглядаючи проблему злочину, Гегель вважає, що серйозною перешкодою, яка унеможлиблює виникнення злочину й злочинних посягань є суворе виконання громадянами законів держави. Ті люди, – наголошує філософ, для яких «закони – це зло, навіть щось нечестиве... вони верховенство законів вважають чимось ненормальним і не справедливим... Ці люди не бачать, що природа людини тільки в тому і заключається, щоб знати свій закон, і що він в дійсності може підкорятися тільки тому усвідомленому закону» [5, с. 345–346].

Так, філософ у теоретико-філософських і правових концепціях діалектично пов'язує злочин як негативне явище з покаранням. Але покарання, як гадає мислитель, не повинно бути помстою правопорушника, а методом виправлення і надалі повернення до корисної праці та виконання ним своїх моральних і громадських обов'язків. Цю думку Гегеля дуже влучно висловлює К. Маркс, який вважає, що

законодавець і суддя насамперед повинні бути високоморальними, суворо дотримуватися закону, не повинні бути формалістами, а в кожному правопорушнику бачити людину. «Мудрий законодавець, – попередить злочин, щоб не бути змушеним карати за нього. Але він це зробить не шляхом обмеження сфери права, а тим шляхом, що в кожному правовому прагненні знищує його негативну сторону, надавши праву позитивну сферу діяльності [13, с. 131]. Перш ніж карати, держава повинна пам'ятати, що індивід, який порушив закон, є її членом, громадянином, воїном, який захищає свою вітчизну.

Висновки. В багатоаспектній творчості геніального німецького філософа Г. В. Ф. Гегеля важливе місце посідає проблема злочину його соціально-правові наслідки, а також покарання як реакція суспільства, спрямованого на захист права. Гегель прагне, ґрунтуючись на діалектичному методі, філософсько осмислити сутність цього складного соціального явища, розкрити причини та умови його виникнення.

Філософ, як і його видатний попередник Ш. Монтеск'є, а також Ч. Беккарія, виступає за суворе дотримання закону та справедливості в кримінальному судочинстві. В особі злочинця Гегель насамперед вбачає людину, громадянина держави, особу, яка володіє свідомістю та волею, честю та гідністю.

Мислитель гостро критикує кримінальне судочинство феодально-абсолютистських режимів, а також якобінської диктатури, в яких порушувалися права та свобода, честь і гідність людини.

При порушенні кримінальної справи Гегель – прихильник прискіпливого вивчення всіх обставин, фактів, а також свідчень щодо винесення судом справедливого рішення.

Україн негативно і критично сприймає філософ репресії, пов'язані тільки з підозрою. Він гнівно засуджує положення про те, що ціль виправдовує засоби. Зрозуміло, що ідеї німецького філософа аж ніяк не відповідали філософсько-правовій системі більшовицького, а згодом сталінського керівництва.

Гегель неодноразово вказував, що в правовій державі, де є закон і справедливість, застосування тортур й інших антиправових методів є серйозним правопорушенням і злочином.

Філософсько-правові ідеї Гегеля і нині в умовах розбудови Української держави не втратили своєї теоретичної і практичної цінності й актуальності.

1. Гегель Г. В. Ф. Философия права / ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц. М.: Мысль, 1990. 534 с.

2. Гегель. Политические произведения. М.: Наука, 1978. 438 с.
3. Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория. М.: Гос.изд-тво. юрид. литературы, 1963. 468 с.
4. Гегель. Лекции по истории философии. Кн. первая. Гегель. Сочинения. М.: Партийное строительство, 1932. Т. IX. 313 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Философия духа / ред. колл. Б. М. Кедров и др. М.: Мысль, 1977. Т. 3. 471 с.
6. Нерсесянц В. С. Гегель. М.: Наука, 1979. 275 с.
7. Гегель. Конституция Германии. *Политические произведения*. М.: Наука, 1978. С. 65–184.
8. Гулыга А. В. Гегель. М.: Молодая гвардия, 1970. 272 с.
9. Решетников Ф. М. Беккариа. М.: Юрид. лит., 1987. 128 с.
10. Нерсесянц В. С. Политическая философия Гегеля: становление и развитие. *Политические произведения* / Г. В. Ф. Гегель. М.: Наука, 1978. С. 6–48.
11. Антология мировой правовой мысли: в 5 т. Т. 3. Европа. Америка: XVII–XX вв. М.: Мысль, 1999. 829 с.
12. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: в 2 т. / сост., общая ред. и вступит. статья А. В. Гулыги. М.: Мысль, 1972. Т. 1. 668 с.
13. Маркс К., Энгельс Ф. Дебаты шестого Рейнского ландтага. Дебаты по поводу закона о краже леса. Соч. в 39 т. 2-е изд. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. Т. 1. С. 119–160.

Ryashko O. V., Koval I. M., Ornat R. V. Crime and punishment in Hegel's philosophical concepts

Hegel and his philosopho-legal works occupy an important place in the history of both political and legal thoughts.

The primary focus of his works is on the issue of a crime, which has close ties to the existence of state, law, moral law and religion.

Hegel supported the concept of democratic, social and constitutional state where the rule of law and justice exists. Praising the role of state, Hegel believed that the crime against the state is the most serious one and everyone who had committed such an offense should bear not only legal responsibility, but also the moral one. Thinking about crime committed by an individual, the philosopher is trying to find the reasons and the circumstances that caused such an illegal act. It was important for Hegel to know the environment of offender, his childhood, the process of upbringing and some other factors that instigated him to a crime.

Hegel had a negative attitude to an act of crime, but he considered criminal as a personality, who is full of «infinite value». This point of view was described in his concept of punishment. The philosopher keenly criticized the repressions that were based only on suspicions, particularly at the time of medieval inquisition during the period of which the accused person would be tortured until he admitted his guilt.

This concept was popular during Stalin's totalitarian regime. Punitive-repressive system, criminal procedure legislation and investigative agencies

observed the principle that « The main evidence of the case is when a person admits his guilt».

Hegel demanded for the process of investigation and the court to be more public and based on human rights and freedoms. The philosopher emphasized that no one might be guilty unless held he was proven guilty by jury trial.

In his judgments Hegel agreed with Beccaria, particularly in the concept of criminal punishment in which he stood for abolition of the death penalty, except for the case when a person had committed an enormous offence, for instance a murder of an innocent man .

Considering the issue of a crime, Hegel believed that the only way to minimize it, is for people to comply with the law and to improve their legal culture.

The ideas generated by Hegel with respect to the problem of crime and punishment are extremely urgent for Ukraine.

Key words: *society, state, law, legislation, crime, punishment, personality, legality, justice, criminal procedure, court.*

Стаття надійшла 16 лютого 2018 р.